

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ ПАЛЬЧИКОВИХ ІГОР НА ІНТЕГРОВАНИХ ЗАНЯТТЯХ

PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE EDUCATORS BEFORE USING FINGER GAMES IN INTEGRATED LESSONS

Актуальність проблеми обумовлена модифікацією змісту сучасної дошкільної освіти відповідно до положень нормативних документів України, які ставлять вимоги підготовки фахівців, здатних ефективно організувати пальчикові ігри задля особистісного розвитку малюків.

Мета статті полягає в обґрунтуванні змісту та методів підготовки майбутніх вихователів до використання пальчикових ігор в процесі інтегрованих занять. Реалізація мети потребує розкриття змісту та видів пальчикових ігор та підготовки майбутніх вихователів до їх використання в процесі інтегрованих занять.

Інтегроване заняття розглядаємо як особливим чином організовану елементарну навчальну діяльність дітей дошкільного віку, зміст якої має складну структуру та охоплює визначені компоненти, характеризується певними відношеннями і силою взаємодії, сприяє формуванню до шкільників цілісної картини Всесвіту.

Пальчикові ігри визначаємо як один із методів роботи з дітьми дошкільного віку, який використовується на інтегрованих заняттях (заняттях інших типів), та спрямований на розвиток фізичних (дрібної моторики пальців, сили, точності, швидкості, спритності координації рук, пальчиків), соціальних (навичок взаємодії, взаєморозуміння, спілкування тощо) якостей та психічних процесів (мовлення, пам'яті, мислення, уваги, уваги, фантазії, просторових уявлень тощо) дитини через застосування римованих віршів, історій, розповідей, казок, промовлянок тощо.

Професійна підготовка майбутніх вихователів до використання пальчикових ігор в процесі інтегрованих занять в закладах дошкільної освіти – це цілеспрямований, системний та систематичний процес, спрямований на формування в здобувачів вищої освіти ключових компетентностей добрати пальчикові ігри в ході поєднання різних освітніх напрямів, видів діяльності дітей, навчально-методичних матеріалів задля особистісного розвитку дитини.

Розкрито методи (метод розігрування психологічних етюдів, мікророзкладання (рольова/ділова гра), незакінченні речення і ін.) підготовки майбутніх вихователів до використання пальчикових ігор у процесі інтеграції змісту освітніх напрямів та видів діяльності дітей.

Ключові слова: пальчикові ігри, інтегровані заняття, майбутні вихователі, діти дошкільного віку, підготовка фахівців.

The relevance of the problem is due to the modification of the content of modern preschool education in accordance with the provisions of normative documents of Ukraine, which set requirements for the training of specialists capable of effectively organizing finger games for the personal development of children. The purpose of the article is to substantiate the content and methods of training future educators to use finger games in the process of integrated classes.

Realization of the goal requires disclosure of the content and types of finger games and preparation of future educators for their use in the process of integrated classes. We consider the integrated lesson as a specially organized elementary educational activity for preschool children, the content of which has a complex structure and includes certain components, is characterized by certain relationships and the power of interaction, and contributes to the formation of a holistic picture of the universe in preschoolers.

We define finger games as one of the methods of working with children of preschool age, which is used in integrated classes (classes of other types), and is aimed at the development of physical (fine motor skills of fingers, strength, accuracy, speed, dexterity of coordination of hands and fingers), social (skills interaction, mutual understanding, communication, etc.) qualities and mental processes (speech, memory, thinking, imagination, attention, fantasy, spatial ideas, etc.) of the child through the use of rhyming poems, stories, stories, fairy tales, sayings, etc.

Professional training of future educators to use finger games in the process of integrated classes in preschool education institutions is a purposeful, systematic and systematic process aimed at forming in higher education students the key competencies to select finger games in the course of combining various educational directions, types of childrens activities, educational methodical materials for the personal development of the child. The methods (the method of acting out psychological sketches, micro-teaching (role/business game), unfinished sentences, etc.) of preparing future educators to use finger games in the process of integrating the content of educational areas and types of childrens activities are revealed. **Key words:** finger games, integrated classes, future educators, children of preschool age, training of specialists.

УДК 378:373.2.091.313

УДК 376.5:376.334.015.3-053.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/70.1.15>

Бартків О.С.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки
та дошкільної освіти
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Дурманенко Є.А.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики
дошкільної освіти
Комунального закладу вищої освіти
«Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради

Дурманенко О.Л.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки
та дошкільної освіти
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Постановка проблеми. Провідним видом діяльності дітей дошкільного віку є гра, в ході якої здійснюється пізнавальний розвиток малюків, поглиблюються їхні уявлення про навколишній світ, суспільство, себе та інших людей. Поряд з цим, в іграх діти вчаться порівнювати предмети за розміром, кольором, формою; знайомляться з властивостями матеріалів, з яких вони виготовлені. Ігри

впливають і на фізичний розвиток дітей, задовольняють їхні потреби у рухах. Особливо цінним є використання пальчикових ігор на інтегрованих заняттях, коли об'єднуючи різні освітні змістові напрями чи види діяльності малюків в єдиний контент, можна розвивати їхнє мовлення, психічні процеси (пам'ять, мислення, увагу, уяву і ін.) та фізичні якості (дрібну моторику пальців, силу, спритність і ін.).

Одним із видів ігрової діяльності є пальчикові ігри. Рука, на думку учених, є «головним мозком, який нібито вийшов на поверхню. За цією аналогією саме дрібні м'язи руки подібні вищим відділам кори мозку, які забезпечують роботу думки і функції мовлення» [7]. Пальчикові ігри сприяють активізації мовних зон кори головного мозку; формуванню ритмічної і чіткої мови без дефектів, розвиткові здатності до концентрації і розподілу уваги, поліпшенню пам'яті, розвитку творчої фантазії та уяви; формуванню практичних навичок малювання і письма, підвищенню рухливості і гнучкості пальців і кистей рук. Л. Єфимова наголошує, що в дошкільному віці саме дрібна моторика відображає те, як розвиваються інтелектуальні здібності дитини, формуються її мистецькі та трудові уміння, які потім ляжуть в основу формування початкових навичок письма [6, с. 434].

Тому перед вихователями закладів дошкільної освіти ставиться завдання використовувати пальчикові ігри в освітньому процесі, бути обізнаними з видами і значенням пальчикових ігор у розвитку дитини та особливостями їх використання в процесі інтегрованих занять..

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема ролі і значення гри в розвитку дитини широко висвітлена в наукових доробках Л. Артемової, Г. Беленької, О. Гришко, Р. Жуковської, В. Нечаєвої, А. Сорокіної, О. Чекстере, Л. Усової та ін. Обґрунтуванню сутності та видів пальчикових ігор присвячені дослідження В. Денісона, Р. Денісона, М. Кольцової, Л. Савіної, О. Узорової та ін. Питання професійної підготовки майбутніх вихователів до використання пальчикових ігор знайшли відображення в наукових доробках К. Белої, Г. Беленької, І. Дичківської, Л. Єфименко, Ю. Волинець, О. Коваленко, Т. Піроженко та ін. Так, Л.Єфименко, досліджуючи роль і значення пальчикових ігор у процесі розвитку мовлення дошкільників констатує, що «вихователі закладів дошкільної освіти мало уваги приділяють розвитку дрібної моторики, не повною мірою використовують у своїй роботі різні пальчикові ігри, не володіють методикою їх проведення» [6, с. 435]. Уже О. Гришко пропонує поради вихователям і батькам з розвитку дрібної моторики пальців малюків за допомогою пальчикових ігор. Ступінь розвитку рухів пальців, на її думку, збігається зі ступенем розвитку мови у дітей [5, с. 5].

Інтеграцію освітнього процесу в ЗДО та методику проведення інтегрованих занять, підготовку майбутніх вихователів до інтегрованого навчання досліджують К. Белая, Н. Гавриш, І. Кіндрат, К. Крутій, М. Лазарєва, О.Семенов і ін. Менше уваги науковцями приділено підготовці майбутніх вихователів до використання пальчикових ігор на інтегрованих заняттях.

Мета статті полягає в обґрунтуванні змісту та методів підготовки майбутніх вихователів до використання пальчикових ігор в процесі інтегрованих занять. Реалізація мети потребує розкриття змісту та видів пальчикових ігор та підготовки майбутніх вихователів до їх використання в процесі інтегрованих занять.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до нормативних документів у галузі дошкільної освіти ((Базовий компонент дошкільної освіти, Закон України «Про дошкільну освіту», Концепція Нової української школи, Професійний стандарт вихователя ЗДО) пріоритетним в дошкільній освіті є інтегрований підхід. З огляду на це, вся діяльність закладів вищої освіти має бути спрямована на підготовку фахівців до реалізації цього підходу в професійній діяльності.

Складовою освітнього процесу в ЗДО є інтегроване заняття як особливим чином організована елементарна навчальна діяльність дітей дошкільного віку, зміст якої має складну структуру та охоплює визначені компоненти, характеризується певними відношеннями і силою взаємодії, сприяє формуванню в дошкільників цілісної картини Всесвіту [2].

Інтегровані заняття забезпечують ефективне формування компетентностей та програмних результатів, передбачених Базовим компонентом дошкільної освіти. Поряд з цим, саме цей тип заняття має на меті формування в дошкільників цілісної картини світу, посилення виховної спрямованості змісту занять, сприяє розвитку пізнавальної активності дітей [1]. Особливо ефективними є інтегровані заняття з використанням пальчикових ігор, оскільки, як наголошує Г. Беленька, «ігрова діяльність має низку переваг: невимушеність, добровільне дотримання правил, отримання позитивних емоцій від спільної діяльності, змогу вільно обирати партнерів по грі на основі особистих симпатій та інтересів. Це надає можливість дітям виявляти ініціативність і діяти за власним бажанням» [4, с. 62].

Пальчикові ігри вченими трактуються як: віршовані рядки, які потрібно ілюструвати за допомогою ритмічних рухів пальчиків (О. Борук, В. Дуб'ягіна); інсценування будь-яких римованих історій, казок за допомогою пальців (О. Халік); інструмент раннього розвитку, який не потребує фінансового ресурсу (Л. Савіна та ін.). Узагальнюючи погляди вчених, пальчикові ігри визначаємо як один із методів роботи з дітьми дошкільного віку, який використовується на інтегрованих заняттях (заняттях інших типів), та спрямований на розвиток фізичних (дрібно-моторики пальців, сили, точності, швидкості, спритності координації рук, пальчиків), соціальних (навичок взаємодії, взаєморозуміння, спілкування тощо) якостей та психічних процесів (мовлення, пам'яті, мислення, уяви, уваги, фантазії,

просторових уявлень тощо) дитини через застосування римованих віршів, історій, розповідей, казок, промовлянок тощо.

У контексті нашого дослідження важливим є розкриття сутності професійної підготовки майбутніх вихователів до використання пальчикових ігор в процесі інтегрованих занять. Це поняття ми трактуємо як цілеспрямований, системний та систематичний процес, спрямований на формування в здобувачів вищої освіти ключових компетентностей добирати пальчикові ігри в ході поєднання різних освітніх напрямів, видів діяльності дітей, навчально-методичних матеріалів задля особистісного розвитку дитини.

Під час вивчення вибіркового освітнього компонента «Інтегроване навчання дітей дошкільного віку» нами активно використовувалися пальчикові ігри. Кожна тема змістового модуля 2 «Методика реалізації інтегрованого освітнього процесу в закладі дошкільної освіти» передбачала мікрОВікладання (рольової/ділової гри) фрагменту інтегрованого заняття з використанням пальчикових ігор [3, с. 10].

Перед вивченням освітнього компонента нами було визначено актуальний рівень підготовки здобувачів вищої освіти до проведення інтегрованих занять з використанням пальчикових ігор.

Спочатку ми прагнули виявити рівень обізнаності майбутніх вихователів із пальчиковими іграми. Результати опитування засвідчили, що

100% респондентів знають про цей вид ігор та визначають їх, як віршовані ігри, які проводяться за допомогою пальців руки. Майбутні вихователі визначили й спрямованість пальчикових ігор, наголошуючи, що за допомогою таких ігор можна розвивати: пам'ять, мислення, увагу та мовлення дітей (психічні процеси) – 66,6% майбутніх педагогів; норми та правила поведінки в суспільстві, правила хорошого тону (вітання, прощання), дружбу (соціальні якості) – 58,3% респондентів; фізичні якості дитини (кисті руки та пальців, швидкість, спритність рухів пальчиків тощо) – 41,1 % педагогів (рис. 1).

Відповіді майбутніх вихователів з визначення інтеграції освітніх напрямів в процесі інтегрованих занять, на яких можна використовувати пальчикові ігри, засвідчили, що студенти чітко виокремили усі напрями Базового компонента дошкільної освіти [1]. Проте на запитання, які пальчикові ігри вони можуть використовувати в реалізації кожного напрямку, в процесі їх інтеграції, нами отримані такі відповіді: 50% респондентів назвали по дві гри, які можна реалізовувати інтегруючи освітні напрями «Дитина в природному довкіллі»; 33,3% – по три пальчикові гри для реалізації напрямів «Дитина в соціумі» та «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі»; 16,6% – назвали по одній грі для реалізації освітніх напрямів «Особистість дитини» та «Дитина у світі мистецтва» (рис. 2).

Отже, результати проведеного дослідження засвідчили невисокий рівень обізнаності майбутніх вихователів із видами та спрямованістю пальчикових ігор; їх значенням у процесі реалізації освітніх напрямів Базового компонента. Окреслене підтвердило необхідність цілеспрямованої підготовки здобувачів освіти за спеціальністю 012 «Дошкільна освіта» до використання пальчикових ігор на інтегрованих заняттях. Для цього нами було розроблено низку пальчикових ігор до кожного з освітніх напрямів. Акцент був здійснений на тому, що розвиток дошкільнят за допомогою пальчикових ігор має будуватися на врахуванні особливостей кожної дитини і вимог Базового компонента, метою якого є збереження самоцінності дошкільного дитинства, визначення особливостей та вимог до рівня розвиненості, освіченості та вихованості дитини дошкільного віку, забезпечення наступності між дошкільною та початковою освітою [1]. Майбутні педагоги мають бути готові до стимулювання особистісного розвитку (фізичного, соціального, психічного)

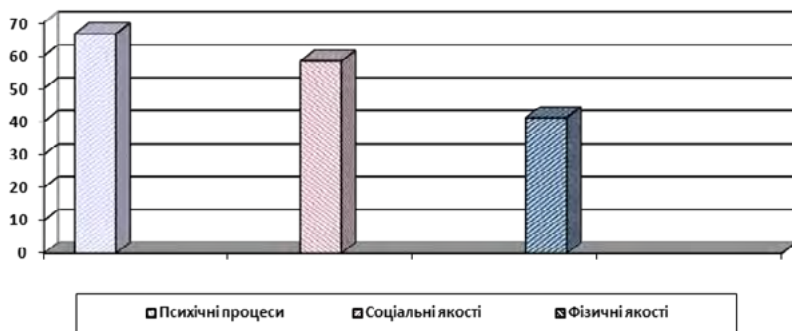

Рис. 1. Результати відповідей респондентів щодо спрямованості пальчикових ігор

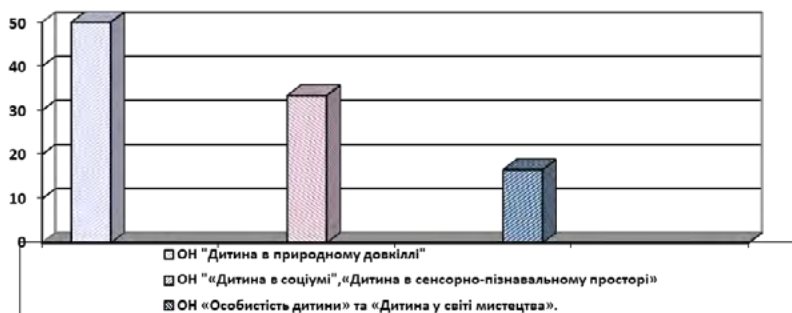

Рис. 2. Відповіді респондентів щодо обізнаності з пальчиковими іграми в процесі інтеграції освітніх напрямів Базового компоненту

дітей з допомогою пальчикових ігор в процесі інтегрованих занять, для розкриття в малюків їхньої індивідуальності, формування в дошкільників мовлення, цілісного світобачення, узагальнення творчого та системного мислення, створення сприятливих умов для особистісного вдосконалення, інтегруючи кожен з освітніх напрямів Базового компоненту, види діяльності малюків чи навчально-методичне забезпечення занять.

Під час підготовки здобувачів вищої освіти до використання в процесі інтегрованих занять пальчикових ігор найчастіше використовували:

– *метод розігрування психологічних етюдів*, спрямований на налагодження комунікації між учасниками («Мозаїка емоцій», «Створи настрої на обличчі» та ін.), формування вміння розв'язувати конфлікти, позитивно сприймати себе та оточуючих. Наприклад, *на галявині зростають квіточки маленькі* («квіточка» – долоні разом, пальці розставити, крім мізинців і великих, мізинці і великі торкаються один одного), *є рожеві, є червоні, жовті та біленькі, корінцями із землі* («коріння» – як «дерево», але руки опустити донизу), *п'ють вони водичку, а нап'ються – підростуть* («квітка», при цьому стають навшпильки), *стануть іще вищі*.

– мікрОВкладання з впровадження в освітній процес ЗДО методів виховання: *заохочення* як мотивації дітей до гри та стимулювання до ініціативної поведінки, впровадження елементів новизни; *надання позитивної оцінки дітям* – характеристика дій пальчиків дітей, спрямована на підвищення їхнього емоційного стану та активності; *прийом здивування* – створення майбутніми вихователями спеціальної ситуації або застосування нового атрибуту, від якого дитина отримує позитивні емоції, виникає зацікавлення, що розвивається шляхом від прагнення дізнатися нову інформацію до її втілення у діяльності. Саме, використовуючи професійній діяльності ці методи виховного впливу, можна стимулювати вихованців до самостійних дій, ініціативної поведінки, мотивувати до активної взаємодії в ході пальчикових ігор. У процесі занять наголошували студентами на тому, що більш активно та змістовно буде розіграватися гра, коли вона проводиться з власної ініціативи дітей, за їхнім сюжетом, аніж на тему, запропоновану дорослим. Адже, власно ініційована гра, спонукає дітей до прояву активності, творчості, здатності висловлювати власні судження на римування віршів у ній. За таких умов, діти активно залучаються до самостійного придумування римованих віршиків, промовок, казок, які можна було б промовляти задіюючи рухи пальчиків. разом з тим, така робота розвиває фантазію, творче мислення й уяву дітей; здатність відчувати думку іншої дитини й уміння її продовжувати віршовані рядки у гри.

У процесі підготовки здобувачів освіти до використання пальчикових ігор на інтегрованих заняттях наголошуємо на тому, що важливим є педагогічний супровід пальчикової гри, оскільки діти дошкільного віку його потребують, зокрема, у питаннях змісту відтворення взаємин і побудови власних партнерських стосунків між малюками. Для цього необхідна побудова взаємин педагога з дітьми на основі довіри та взаємодії. Ефективними у контексті цього стали такі пальчикові ігри:

П'ять пальчиків на руці (діти плескають у долоні один одного, широко розставивши пальчики).

Полічи їх ти усі – раз, два, три, чотири, п'ять (пари дітей лічать один одному пальчики лівої руки).

Треба пальці розминати. (пари дітей розминають один одному пальчики правої руки).

У процесі інтегрованих занять використання пальчикових ігор може розвивати креативність, творчість, фантазію та просторову уяву дітей, тому афективним став метод «незакінченого речення». Майбутнім вихователям пропонувався початок пальчикової гри, а вони, сівши в три кола, продовжували її, придумуючи рухи пальчиків. У цьому контексті акцентували увагу студентів на тому, що без допомоги вихователя, який має скеровувати й корегувати думки дітей, малюки не завжди можуть справитися з цим завданням. Підготовка до проведення такого виду ігор викликала найбільше захоплення в майбутніх вихователів. Адже кожному хотілося висловити свою думку щодо продовження змісту гри та правил її виконання. Наприклад, пропонуємо початок пальчикової гри для дітей:

Вліво пальчики пішли.... – діти самостійно римують вказане словосполучення, придумуючи рухи руками й пальчиками (Наприклад:

Квіти там вони знайшли. Повернули вправо – Гралися цікаво.

Цікавими були фрагменти заняття із використанням пальчикових ігор, які передбачали внесення змін у гру (у випадку стереотипної гри: *Давай спробуємо римувати віршик по-іншому?*; *Придумайте продовження пальчикової казки тощо.*);

На землі сніжок лежить (плавні рухи руками – розвести їх над землею),

Зайчик по сніжку біжить (пальчикова фігурка «зайчик»),

Мерзнуть вушка (згинати й розгинати пальці «вушка»),

Мерзнуть лапки (ворушити всіма пальцями, згинаючи і розгинаючи),

Бо без валянків (утворити ніби дві «мисочки» долоньками).

Та шапки. Ой! (двома долонями зобразити над головою шапку: однойменні пальці обох рук торкаються один одного; розводячи лікті, розвести притиснуті пальці, округлити фігуру і піднести над головою).

Динаміка сформованості обізнаності вихователів із пальчиковими іграми за освітніми напрямками

Освітній напрям (більше 2 ігор)	До експерименту		Після експерименту		Динаміка, у %
	К-сть майбутніх вихователів	у %	К-сть майбутніх вихователів	у %	
Особистість дитини	-	-	2	16,6	+16,6
Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі	3	25	5	41,6	+16,6
Дитина в природному довкіллі	4	33,3	8	66,6	+33,3
Гра дитини	1	8,3%	2	16,6	+8,3
Дитина в соціумі	4	33,3	9	75	+41,7
Мовлення дитини	4	33,3	9	75	+41,7
Дитина у світі мистецтва	1	8,3	5	41,6	+16,6

Результати повторного опитування майбутніх вихователів після вивчення ОК засвідчили зростання рівня їхньої обізнаності з пальчиковими іграми і особливостями їх використання в процесі інтегрованих занять. Майбутні педагоги активно підібрали до кожного змістового напрямку Базового компоненту пальчикові ігри, інтегруючи різні освітні напрями, види діяльності дітей чи навчально-методичні матеріали (малюнки, сюжетні картини, кубики і ін.).

Динаміка рівнів обізнаності вихователів із пальчиковими іграми до та після вивчення ОК подано нами в таблиці 1.

Як засвідчують результати таблиці 2 на 41,7% зросла обізнаність здобувачів освіти із використання пальчикових ігор у інтеграції та реалізації в освітній процес змісту таких освітніх напрямів «Дитина в соціумі» та «Мовлення дитини»; на 33,3% щодо використання пальчикових ігор в освітньому напрямі «Дитина у природному довкіллі»; на 8,3% – в інших напрямках Базового компоненту. Таку незначну динаміку в обізнаності майбутніх вихователів із пальчиковими іграми, підібраними до кожного освітнього напрямку Базового компоненту, їх інтеграцією ми пов'язуємо з коротким терміном (два місяці) їх упровадження. Проте, майбутні вихователі зможуть активно використовувати пальчикові ігри та систематизувати уміння їх інтегрувати відповідно до різних інтегрованих чинників в процесі проведення мікрореконструкцій, ділових/рольових ігор з фахових методик дошкільної освіти, в процесі проходження практики в ЗДО, оскільки ці ігри сприймаються дітьми з ентузіазмом, цікаво й підвищують результативність формування компетентностей дошкільників.

Висновки і пропозиції. На наше переконання, використання в професійній підготовці майбутніх вихователів пальчикових ігор, їх інтеграція в зміст формування в дітей ключових компетентностей, сприятиме особистісному розвитку (фізичного, соціального, психічного) дітей, розкриттю дитячої індивідуальності, формуванню мовлення, цілісного

світобачення; узагальненню творчого та системного мислення, створенню сприятливих умов для особистісного вдосконалення дошкільників.

Проведене дослідження не претендує на вичерпний розгляд проблеми. Подальшого вивчення потребує апробація в процесі практичної підготовки студентів розробленої програми особистісного розвитку дітей дошкільного віку за допомогою пальчикових ігор в процесі інтегрованих занять.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти). Наказ Міністерства освіти і науки України № 33 від 12 січня 2021 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoi-osviti-nova-redakciya>.
2. Бартків О.С., Дурманенко Є.А. Підготовка майбутніх вихователів до інтегрованого навчання дітей у закладах дошкільної освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 81, 2022. С. 129–133. URL: <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2022/81/23.pdf>
3. Бартків О.С. Інтегроване навчання дітей дошкільного віку : силабус вибіркової навчальної дисципліни підготовки студентів за спеціальністю 012 «Дошкільна освіта». URL: https://volnu-my.sharepoint.com/personal/kafedra_pedagog_vnu_edu_ua/_layouts/15/.
4. Беленька Г. Місце ігрової діяльності в житті сучасного дошкільника та її особливості. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія* : збірник наукових праць (Вип. 1). Київ: 2017. С. 62–68.
5. Гришко О. Пальчикові ігри актуальні і сьогодні. *Трудова слава*. 3 липня 2020 р. С. 3. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/8567/1/7.%20%D0%9A%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D0%B0_removed.pdf
6. Єфименко Л.О. Пальчикові ігри та вправи як засіб розвитку мовлення у дітей раннього віку. *Грааль науки* : Міжнародний науковий журнал. 2021. № 11, С. 434–439.
7. Пальчикові ігри для розвитку дітей / Уклад. Отрохова Н. М., Львів, 2015. 26 с.